

Türkçede Dönüşlü ve Oldurgan Çatı İlişkisi

Relationship Between Reflexive And Factitive Voice In Turkish Verbs

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ERDOĞAN¹

Öz

Türkçede dönüşlü ve oldurgan çatılar, genellikle birbiriyle pek ilişkilendirilmemiş ve kullanılan ekler, fiilin ekten önce ve sonra gösterdiği özellikler, sözdizimi ve anlam gibi birçok açıdan birbirinden tamamen ayrı ve bağımsız başlıklar olarak görülmüştür. Bunun nedenleri arasında dönüşlü çatı bağlamında birbirinden çok farklı nitelikler gösteren fiillerin ele alınması, oldurganlığın geçişlilik ekseninde değerlendirilmesi, daha çok ettirgen ve oldurgan ayırımına odaklanılmış olması ve Türkçede oldurgan diye ayrı bir çatı türünün olup olmadığı konusunda uzlaşamaması gibi birçok etkenden söz edilebilir. Bununla birlikte, her iki çatıyla ilgili birtakım hususlar gözden geçirilip dönüşlü olanla olmayan ve oldurgan olanla olmayan arasındaki farklar daha belirgin bir hâle getirildiğinde bu çatıların aslında birbiriyle ilgili olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, söz konusu iki çatı arasındaki bu ilginin ne olduğu hususu ele alınmıştır. Bunun için önce genel anlamda çatı kategorisi, sonra sırasıyla dönüşlü ve oldurgan çatı için izlenebilecek kavramsal çerçeveye dair öneriler sunulmuş ve ardından dönüşlü ve oldurgan çatı arasında bir karşılaştırmaya gidilmiştir. Bu sırada, temel olarak çatının cümledeki öge istem ve görünümünü nasıl etkilediğine bakılmış ve buna göre, dönüşlü ve oldurgan çatıların cümle kurgusu üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sonuçta ise bu iki çatı arasında bir nesne veya tümlecin özneye bütünleştirilmesi veya öznenen ayrıştırılmasına dayalı bir karşıtlık ilgisinin olduğuna dikkat çekilmiş ve oldurganlığın dönüşlü çatının karşıtı olarak geliştiği tezi ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, fiiller, çatı kategorisi, dönüşlü çatı, oldurgan çatı.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In Turkish, reflexive and factitive voices are generally not associated with each other and are seen as completely independent titles from each other in many aspects such as the suffixes used, the features of the verb before and after the suffix, syntax and meaning. The reasons for this can be listed as follows: the consideration of verbs that have very different qualities in the context of reflexive voice, the evaluation of factitivity in terms of transitivity, the focus on the distinction between causative and factitive voice and the lack of consensus on whether there is a separate voice type called factitivity in Turkish. However, when some issues related to both frameworks are reviewed and the differences between reflexive and non-reflexive and factitive and non-factitive are made more apparent, it's seen that these frameworks are actually related to each other. In this study, the relationship between these two verb voice has been discussed. For this purpose, the conceptual framework of the verb voice category, reflexive and factitive voices have been discussed, and then the reflexive and factitive voices have been compared. Meanwhile, it has been mainly examined how the verb voice affects the element valency and appearances in the sentence and accordingly, the effect of reflexive and factitive voices on the sentence structure has been examined. As a result, it has been pointed out that there is a contrast between these two verb voice based on the integration or separation of an object or complement with the subject. It has been argued that the factitive voice emerges as the opposite of the reflexive voice.

Keywords: Turkish language, verbs, voice category, reflexive voice, factitive voice

Paper Type: Research

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, oerdogan@cumhuriyet.edu.tr

Giriş

Türkçede çatı kategorisi, genel tanımdan alt başlıkların belirlenmesine kadar birçok açıdan tartışmalı ve kendi içinde birtakım belirsizlikleri barındıran bir konudur. Çatı türlerinden biri olarak oldurğanlık konusu da mevcut sorunların en yoğun gözlendiği başlıklardan birini oluşturur. Bu çatı, kaynaklarda genellikle fiilin geçişlilik bakımından gösterdiği niteliklere göre değerlendirilmiş ve özellikle bu açıdan ettirgenlikle karşılaştırıldığında aradaki farkın ne olduğu sorgulanmıştır. Bunun sonucunda ise oldurğanlıkla ilgili bilgiler, yaygın olarak geçişli ve ettirgen çatılar üzerinden ortaya konmuştur. Bu durum, Türkçede oldurğanlık gibi bir çatının olup olmadığı, varsa bu çatının özelliklerinin neler olduğu gibi sorulara belli ölçüde cevap vermiştir; ama, konuyla ilgili kafa karışıklıkları da bu yolla tam olarak aşılabilmiş değildir. Bunun nedeni, oldurğanlığın aslında dönüslülükle ilgili bir çatı olmasıdır. Oldurğanlığa dönüslülük üzerinden bakıldığında bilinenden çok başka yönde seyreden bir çatıyla karşılaşmakta ve bu da oldurğanlığın ne olduğunu çok daha net bir şekilde görme imkânını vermektedir. Dolayısıyla, bu iki çatı arasındaki ilişkinin incelenmesi, oldurğanlığın anlaşılmasında ve tanımlanmasında önemli bir basamağı oluşturmaktadır.

1. Dönüslü ve Oldurğan Çatıların Kavramsal Çerçevesi

Dönüslü ve oldurğan çatı arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek, öncelikle konunun kavramsal çerçevesiyle ilgili bazı hususları gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Bunun için de genel anlamda çatı kategorisinin ne olduğundan başlayarak sırasıyla dönüslü ve oldurğan çatı türlerini ele almak ve bunun ardından bir karşılaştırmaya gitmek yerinde olacaktır.

1.1. Çatı Kategorisi

Çatının ne olduğu konusunda genel literatürde iki ayrı tanımlama öne çıkmıştır.

İlk tanıma göre “çatı” fiilin özne ve nesneyle olan ilişkisini ifade eden bir dil kategorisidir. Bu kategori, fiilin özne ve nesneyle kurduğu ilişkiye göre birtakım alt türlere ayrılır. Buna göre, nesneyle olan ilişkisi bakımından fiilin nesne istediği *geçişli çatı* ve nesne istemediği *geçişsiz çatı* türleri ortaya çıkar. Bu her iki çatı türünde de fiil bir çatı eki almaz. Özneye ilişkisi bakımından ise yaygın olarak *etken*, *edilgen*, *dönüslü*, *ettirgen*, *oldurğan* ve *işteş çatı* olarak adlandırılan çatı türlerinden söz edilmiştir. Bunlardan etken çatıda yine belli bir çatı eki görülmez. Diğerleri ise fiile çatı ekleri olarak bilinen *-(I)l-*, *-(I)n-*, *-(I)t-*, *-Ar-*, *-(I)r-*, *-DIr-* ve *-(I)ş-* eklerinden birinin gelmesi ve bunun yanında, belli anlamsal ve sözdizimsel özelliklerin gözlenmesiyle ortaya çıkar. Bu yaklaşımın görüldüğü kaynaklarda öznesine ve nesnesine göre fiil çatıları şeklindeki ayırım çok değişmemekle birlikte, özellikle alt başlıkların belirlenmesi ve içeriklerinin yazılmasıyla ilgili kaynaktan kaynağa değişen -ve her biri ayrı bir çalışma konusu olabilecek- farklılıklar da gözlenebilmektedir. Burada çatının sadece “özne ve nesne ilişkisi” bağlamında değerlendirilişi esas alındığında bu genel şablonu benimseyen araştırmacılar arasında Ediskun (1963, s. 218-223), Aksan (1995, s. 265-266), Demir (2006, s. 372-376), Korkmaz (2007a, s. 541-563), Vural ve Böler (2011, s. 229-233) ile Üstünova (2012, s. 9) gibi isimler anılabilir.

İkinci bir yaklaşıma göre “çatı kategorisi” fiilin sadece özneye ilişkisini ifade eder. Bu tanımlama doğrultusunda da *geçişli* ve *geçişsiz çatılar* doğrudan veya müstakil başlıklar hâlinde çatı kategorisine dâhil edilmemiş ve sadece *etken*, *edilgen*, *dönüslü*, *ettirgen*, *oldurğan* ve *işteş çatı* türleri işlenmiştir. Bu başlıklar ve içerikleriyle ilgili olarak yine kaynaktan kaynağa birtakım farklılıklar söz konusudur. Burada çatının “sadece özneye” göre değerlendirilişi esas alındığında bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar arasında da Banguoğlu (1974, s. 411), Börekçi (2004, s. 489-497), Vardar (2007, s. 58-59), Topaloğlu ve Gürlek (2016, s. 9-10) ile Hirik (2021, s. 261) gibi isimler anılabilir. Bu isimlerden Börekçi (2004, s. 489) geçişlilik hususunda bu özelliğin fiilin sözlük anlamıyla ilgili olduğunu belirtmiş; Topaloğlu ve Gürlek (2016, s. 9-10) de geçişlilik veya geçişsizliğin çatı eki almadan önce tüm fiillerin gösterdiği genel bir özellik olduğunu ifade etmiştir. Hirik (2021, s. 261) ise çatının yalnızca öznenin varlığı ve görünüm şekilleriyle ilgili olduğunu ve fiil nesneye göre incelendiğinde yer tamlayıcısı ve zarfla olan ilişkisine de bakma

ihtiyacının ortaya çıkacağını ifade etmiştir.

Genel literatürdeki bu iki ana yaklaşımın dışında, çatının bunlardan farklı şekilde tanımlanması gerektiğini savunan münferit bir tezden daha söz edilebilir. Bu tezi birçok çalışmada farklı yönleriyle ortaya koyan Delice (2002, s. 195; 2008, s. 76; 2024a, s. 3-4; 2024b, s. 130-131), temel olarak çatıyı cümlede hangi ögenin nasıl bulunacağını belirleyen kategori olarak ele almış ve yer tamlayıcısı/dolaylı tümleç (DT) ve zarf tümlecini (ZT) de kapsayan tüm öge görünümünü çatı konusuyla ilişkilendirmiştir. Buna göre, bir çatıyı tanımlarken o çatının cümle kurgusu ve cümledeki ögeler üzerinde nasıl bir etkisinin olduğuna bakmak gerekir ve buna bakıldığında karşımıza çıkan tüm çatı türleri şu iki ana grupta ele alınabilir:

İlk grubu “taban anlamıyla oluşan çatılar” veya “eksiz çatılar” oluşturur. Bunlar, belli bir çatı eki olmaksızın fiilin taban anlamına bağlı olarak ortaya çıkan çatılardır. Kendi içinde üçe ayrılır. Buna göre, fiilde bir nesne istemi söz konusuysa *geçişli çatı* ortaya çıkar: “*Ali kitap okudu.*” gibi. Fiil, taban anlamının gereği olarak bir dolaylı tümleç de isteyebilir ve bu durumda *yerseme çatısı* ortaya çıkar: “*Ali evden çıktı.*” gibi. Bunun dışında, fiil, bir zarf tümlecini zorunlu olarak isteyebilir ve bu durumda ise *zarfsama çatısı* ortaya çıkar: “*Ali arkadaşıyla barıştı.*” gibi (Delice, 2002, s. 195; 2008, s. 76-77; 2024a, s. 4-5; 2024b, s.131).

İkinci grupta “ek kullanımıyla oluşan çatılar” veya kısaca, “ekli çatılar” yer alır. Bu gruptaki çatılar ise fiil tabanına ilave edilen ekler vasıtasıyla ortaya çıkar. Bunlar da kendi içinde *edilgen, dönüşlü, ettirgen, oldurgen* ve *işteş çatı* şeklinde beşe ayrılır. Bu gruptaki çatılarda fiilin cümlede istediği unsurların belli ekler vasıtasıyla yeniden düzenlenmesi ve değiştirilmesi söz konusudur (Delice, 2008, s. 77-79; 2024a, s. 4-5; 2024b, s. 131).

İster birinci grupta ister ikinci grupta yer alsın, Delice’ye göre tüm bu çatı türlerinin ortak bir noktası vardır. O da tamamının yalnızca kılış fiillerinde görülüyor olmasıdır. Buna göre, “*Ali okuyor.*” gibi bir kılış cümlesiyle “*Yapraklar sarardı.*” gibi oluş cümlesi karşılaştırıldığında her iki örnekte de -ortak nokta olarak- bir cümlelerin kurulması için asgari şartların sağlandığı ve bu aşamada, belli bir çatı oluşumunun gerçekleşmediği ifade edilebilir. Aradaki farklılık ise bundan sonra cümleye katılacak ögelerde görülür. Buna göre, kılış fiilleri geçişli olabilir; ancak, oluş fiilleri geçişli olamaz. Kılış fiilleri, bir dolaylı tümleç veya zarf tümlecini zorunlu olarak cümleye dâhil eder; ancak, oluş fiilleri bu ögeleri sadece seçimlik olarak alır. (Örneğin, “*Ali arkadaşıyla barıştı.*” cümlesinde zarf tümlecini -*arkadaşıyla*- zorunlu olarak cümlede bulunur; ama, “*Yapraklar sonbaharda sarardı.*” cümlesindeki zarf tümlecini -*sonbaharda*- seçimlik bir ögedir.) Bu durum, kılış fiillerinin daha ek almadan önce cümledeki öge istemlerini belirleyebildiği; oluş fiillerinin ise böyle bir öge istemi göstermediği anlamına gelir (Delice, 2024a, s. 3-4).

Kılış ve oluş fiilleri arasındaki bu farklılık, Delice’ye göre söz konusu fiillerin eklerle genişletilmesi durumunda ise başka bir boyutta devam etmektedir. Buna göre, -yukarıda sözü edilen- *edilgen, dönüşlü, ettirgen, oldurgen* ve *işteş çatı* türleri, yalnızca kılış fiillerinin belli ekleri alması durumunda görülür. Oluş fiillerine bakıldığında ise taban anlamıyla *geçişli, yerseme* veya *zarfsama* gibi belli bir çatı özelliği göstermeyen bu fiillerin eklerle kurulan çatılardan birine girebildiği de söylenemez. Çatı eki olarak bilinen ekler, oluş fiillerine geldiğinde çatı oluşturmaktan farklı bir işlev gösterir (Delice, 2007, s. 420-421).

Bu işlev, temel olarak kılış ve oluş fiilleri arasındaki dönüşümleri sağlamakla ilgilidir ve aradaki geçişlere bağlı olarak kendi içinde *kılışlama* ve *oluşlama* terimleriyle karşılanabilecek bir işlevsel ayrım gösterir. Kılışlama işlevinde *piş-> pişir*- örneğinde olduğu gibi ekin tabandaki oluş fiilini kılış fiiline dönüştürdüğü görülür. Oluşlama işlevinde ise *burk-> burkul*- örneğinde olduğu gibi ekin tabandaki kılış fiilini oluş fiiline dönüştürmesi söz konusudur. Her iki işlev için de kullanılan ekler ayrıdır. Kılışlama işlevi için -(I)t-, -Ar-, -(I)r-, -Dİr- ve -lAt- ekleri kullanılır: *kaynat*-, *pişir*-, *soldur*-, *aydınlat*- gibi. Oluşlama işlevinde ise -(I)l-, -(I)n- ve -(I)ş- eklerinin yanı sıra -lAn- ve -lAş- ekleri kullanılır: *kavrul*-, *demlen*-, *tutuş*-, *kirlen*-, *basitleş*- gibi. Bu iki işlev, çatıdan farklı bir dil kategorisine işaret etmektedir ve bu kategori de *görüngü kategorisi* olarak adlandırılabilir (Delice, 2007, s. 419-433; 2008, s. 80-81, 2021, s. 174-193).

Yukarıda özetlenen görüşleri doğrultusunda, Delice'nin konunun sınırlarına ilişkin çizdiği şablon da şöyledir:

1. Fiil
 - 1.1. İçerikleri Bakımından Fiil
 - 1.1. Oluş Fiili
 - 1.2. Kılış Fiili
 - 1.2.1. Kılış Fiilinde Çatı
 - 1.2.1.1. Taban Anlamıyla Oluşan Çatılar
 - 1.2.1.1.1. Geçişli Çatı
 - 1.2.1.1.2. Yerseme Çatı
 - 1.2.1.1.3. Zarfsama Çatı
 - 1.2.1.2. Ek Kullanımıyla Oluşan Çatılar
 - 1.2.1.2.1. Edilgen Çatı
 - 1.2.1.2.2. Dönüştürücü Çatı
 - 1.2.1.2.3. Oldurgan Çatı
 - 1.2.1.2.4. Ettirgen Çatı
 - 1.2.1.2.5. İşteş Çatı
 - 1.3. Görünüşü
 - 1.3.1. Oluşlama
 - 1.3.2. Kılışlama (Delice, 2024a, s. 5)

Bu yaklaşım, fiilin sadece özne ve/veya nesneyle değil; tümleçle (DT ve ZT) olan ilişkisini de öne çıkarması ve böylece, cümlede görülebilecek tüm zorunlu öğeleri kapsamı; kılış ve oluş fiillerinin çatı konusuyla ilişkisini sorgulaması ve bu aşamada ortaya konan farkların konunun sınırlarına işaret etmesi ve sonuçta, tüm bunların literatürde daha önce tanımlanmamış kategorileri görülür hâle getirirken bilinen başlıklara da farklı bir açıdan tekrar bakma imkânını vermesi gibi yönleriyle dikkat çekmektedir. Bundan dolayı, çatıyla ilgili çalışmalarda burada ortaya konan kuramın uygulanabileceği veya en azından, sorunların çözümünde test edilebileceği kanaatindeyiz. Bu yaklaşım esas alındığında ise çatı kategorisinin kavramsal çerçevesiyle ilgili en başta şu hususları göz önünde bulundurmamak gerekir:

1. Çatı, kılış fiillerinin yüklem olduğu cümlelerde öge istem ve görünümünü belirleyen dizgedir. Kılış fiilinin taban anlamı ve üzerine aldığı belli eklerle işleyen bu dizge, tümleç çeşitleri (DT ve ZT) de dâhil olmak üzere cümlede zorunlu olarak bulunması gereken tüm öğeleri ilgilendirir.

2. Çatı ekleri, kılış fiillerinin taban anlamında mevcut öge istemlerini yeniden düzenler; genişletir ve çeşitlendirir. Bununla birlikte, aynı ekler cümlede hangi ögenin nasıl bulunacağını belirlemek dışında başka işlevler de gösterebilir. Bu bağlamda, özellikle kılış ve oluş fiilleri arasındaki geçişleri sağlamaya yönelik işlevlerin çatı işleviyle karıştırılmaması önem arz etmektedir.

3. Çatının hiçbir türü *parla-*, *sol-*, *sön-*, *sarar-*, *çürü-* gibi oluş ifade eden fiillerde görülmez. Bunun sebebi, bir ögenin cümleye katılımını ve cümledeki görünümünü yalnızca kılış fiillerinin belirleyebilmesi; oluş fiillerinin ise böyle bir belirleyici rolünün olmamasıdır. Oluş fiillerinde ekler vasıtasıyla ilerleyen aşamalarda bir çatı oluşumundan söz edilecek olsa bile bu, ancak oluş fiilinin bir kılış fiiline dönüştürülmesinin ardından mümkün olabilir. Yani, söz gelimi *parla-* fiili bir oluş ifade etmekte ve bu aşamada bir çatı oluşumu gözlenmemektedir. Bu fiile *-(I)t-* eki getirildiğinde *parlat-* şeklinde bir kılış fiili elde edilir. Böylece *parlat-* fiili, bir kılış fiili olarak artık nesne ister ve dolayısıyla, geçişli çatı özelliği gösterir. *parlat-* fiili bu aşamada *-Dir-* ekiyle genişletilirse “*Ali Ahmet’e camları parlattırdı.*” örneğindeki gibi ettirgen bir çatı da elde edilebilir.

Çatı ve çatının tüm alt başlıkları bu çerçevede ele alındığında temel olarak “çatıyı kılış fiillerinin yüklem olduğu cümlelerde aramak” ve “çatının cümledeki öge istem ve görünümünü nasıl etkilediğine” bakmak gerekir. Çatının iki önemli alt başlığını oluşturan ve bu çalışmanın da ana konusu olan dönüştürücü ve oldurgan çatı türleri de bu esas doğrultusunda incelenecek ve karşılaştırılacaktır.

1.1.1. Dönüştürücü Çatı

Dönüştürücü çatıyla ilgili kaynaklarda karşımıza çıkan temel bilgiler, birbirine yakındır. Bu konuda, şu ve benzer açıklamalara rastlanır: “Dönüştürücü (reflechi, reflexive, reflexiv) olarak adlandırılan çatı türünde, eylemin anlattığı işin özneye dönmesi, doğrudan doğruya onu ilgilendirmesi söz konusudur.” (Aksan, 1995, s. 266); “Eylemin içerdiği kavramın özneye dönük olduğunu belirten çatı” (Vardar, 2007, s. 82); “(...) dönüştürücü eylemle kurulan tümcelerde işi yapan da yapılan işten etkilenen de aynı özne, yani aynı kişidir.” (Atabay, Özel ve Çam, 2003, s. 192); “Eylemin yaptığı iş özneye döner. Böylece özneyi etkiler. Özne eylemi kendi üzerinde uygular.” (Bozkurt, 2010, s. 69).

Buna göre, dönüştürücükte kabaca “fiilin etkisinin özneye döndüğü” yönünde bir anlam ilgisinin gözetildiği ifade edilebilir. Söz konusu anlamın fiile başta -(I)n- olmak üzere -(I)l- veya -(I)ş- eklerinden birinin getirilmesiyle ortaya çıktığı da Bilgegil (1964, s. 244), Korkmaz (2007a, s. 550-551), Gülsevin (2011, s. 140-140) ve daha birçok araştırmacı tarafından yaygın olarak dile getirilmiştir.

Bu temel bilgilerin ardından örneklendirmelere bakıldığında ise -tanımlardaki benzerliklerin aksine- biçim, anlam ve sözdizimi bakımından aslında kendi içinde birtakım farklılıklar gösteren örneklerin kaynaktan kaynağa değişen bir şekilde konuyla ilişkilendirildiği dikkat çeker. Bunlar arasında başlıca şu üç tip örneğin öne çıktığı ifade edilebilir:

İlk grubu yıkan- (<kendini yıka-), süslen- (<kendini süsle-), kurulan- (<kendini kurula-) vb. örnekler oluşturur. Bu tip örnekler, hemen her kaynakta dönüştürücü olarak gösterilmiş ve burada fiilin etkisinin özneye döndüğü genel bir kabul olarak dile getirilmiştir. Ayrıca, Bilgegil (1964, s. 244) bu tip örneklerde öznenin nesneyi içine aldığını ve böylece, özneye nesnenin aynı varlıkta birleştiğini ifade etmiştir. Delice (2008, s. 78) benzer şekilde burada öznenin dönüştürücük zamirinden veya iyelik ekli isimden oluşan bir nesneyi bünyesine alıp kendi içinde erittiğini dile getirmiştir. Boz (2012, s. 54) da dönüştürücü çatıda öznenin aynı zamanda mantıkça nesneyi karşıladığını belirtmiştir.

İkinci grubu çantayı yüklen- (<kendine çantayı yükle-), bir elbise dikin- (kendine bir elbise dik-) vb. örnekler oluşturur. Bunların ilk örneklerden temel farkı, bu gruptaki fiillerin yüklem olduğu “Çocuk çantayı yükledi.” gibi cümlelerde bir nesnenin de ayrıca görülüyor olmasıdır. Ediskun (1963, s. 222), Banguoğlu (1974, s. 415), Yılmaz (2001, s. 265) ve Korkmaz (2007a, s. 552) gibi kimi araştırmacılar bu tip örnekleri “dolaylı dönüştürücük” kavramıyla açıklamışlardır. Buna göre, “Çocuk yıkandı.” örneğinde fiil özneyi doğrudan etkilerken “Çocuk çantayı yükledi.” örneğinde bu etki özneye dolaylı olarak dönmektedir. Adalı (2004, s. 55) bu tip örneklerde dönüştürücük eki kendine tümlecini karşıladığı için fiilin nesneyi etkilemeye devam ettiğini ve özne üzerinde bir etkisinin olmadığını ifade etmiştir. Üstünova (2016, s. 687-688) ise dönüştürücükte yalnızca yıkan- < kendi kendini yıka- şeklinde bir anlamın görülmesi gerektiğini belirtmiş ve buna göre, yüklen- gibi fiillerin dönüştürücü olduğu görüşüne katılmamıştır.

Üçüncü grubu (çamura) saplan-, (selde) sürüklen-, (suda) boğul-, (ayağı) burkul- vb. örnekler oluşturur. Bu örneklerin ilk iki gruptaki örneklerden temel farkı ise “kendi kendine oluş” ifade etmesidir. Banguoğlu (1974, s. 415) ve Aksan (1995, s. 266) gibi kimi araştırmacılar bu tip örneklerle dönüştürücü çatı bağlamında değinmemiştir. Ediskun (1963, s. 222) (sular) çekil-, (sular) durul-, (güc) kesil- vb. fiillerin dönüştürücü gibi görüldüğünü ancak dikkat edildiğinde bu tür örneklerde gizli bir edilgenlik anlamının da sezildiğini ifade etmiştir. Korkmaz (2007a, s. 550), Yücel (2011, s. 300), Vural ve Böler (2011, s. 231) “işin kendi kendine olduğunu” ifade eden bu tip örneklerin de dönüştürücü sayılabileceği yönünde açıklamalara yer vermiştir. Delice (2008, s. 80-81), Boz (2012, s. 55) ve Üstünova (2016, s. 691) ise dönüştürücükün yalnızca bir kılış ifade eden örneklerde görülebileceğini dile getirmiş ve oluş ifade eden söz konusu örnekleri dönüştürücü saymamıştır.

Bunun dışında, yukarıdaki üç gruba da dâhil edilemeyecek *acın-, bakın-, gezin-, giyin-, kımıldan-, homurdan-, serinlen-, sızlan-, yaran-, yetin-, uzan-* gibi fiillerden söz edilebilir. Bunlar arasında da örneğin *acın-, bakın-, kımıldan-, giyin-* fiilleri Korkmaz (2007a, s. 551) tarafından; *bakın-* ve *sızlan-* fiilleri Bilgin (2006, s. 420) tarafından ve tamamı Topaloğlu ve Gürlek (2016) tarafından dönüştü çatı örnekleri arasında gösterilmiştir. Yücel (2011, s. 285) *bakın-, gezin-, giyin-* fiillerinde dönüştülük işlevinin olmadığını ifade etmiştir. Grunina (1997, s. 200) *palto giyin-, kılış kuşan-, fikir edin-* gibi örneklerde fiilin sözlük anlamı kazandığı görüşündedir. Emre (1945, s. 220), Gencan (1966, s. 226), Demir (2006, s. 372), Deny (2012, s. 331) ve Balyemez (2018, s. 65) ise dönüştülük ekinin yalnızca geçişli fiiller üzerine gelebileceğini dile getirmiştir.

Fiile belli eklerin getirildiği tüm bu örneklerin haricinde, bir de *kendi* zamirinin kullanıldığı örneklerle işaret edilmiştir. Buna göre, “*Ali yıkandı.*” cümlesiyle aynı anlamı veren “*Ali kendini yıkadı.*” gibi örnekler doğrultusunda, dönüştü çatının -ek yerine- dönüştülük zamiriyle de ortaya çıkabileceğine Gencan (1966, s. 227), Kornfilt (1997, s. 139; 2001, s. 197), Bilgin (2006, s. 420), İmer, Kocaman ve Özsoy (2013, s. 103) tarafından işaret edilmiştir. Koşaner (2005, s. 45) bu konuda Türkçede dönüştülüğün hem *adcıl* hem de *eylemcil* olabileceğini ifade etmiştir. Boz (2021a, s. 98-99) ve Arslan (2022, s. 226-236) da *kendi* zamirinin kullanıldığı örnekler doğrultusunda *sözdizimsel dönüştülükten* söz etmiştir.

Kısaca, çok fazla örnek, dönüştülük konusuyla ilişkilendirilmiş ve anlam, biçim ve sözdizimi bakımından kendi içinde her zaman bire bir aynı özellikleri göstermeyen bu örneklerin dönüştü sayılıp sayılamayacağı çeşitli açılardan tartışılmıştır. Bu noktadaki kabul ve ihtilaflarda ise yaygın olarak dönüştülükte “*kendi gerçekleştirdiği fiilden etkilenmek*”, “*kendi gerçekleştirdiği fiilden ‘doğrudan veya dolaylı olarak’ etkilenmek*” ve “*kendi kendine gerçekleşen bir fiilden etkilenmek*” gibi anlamlardan hangisinin veya hangilerinin görülebileceği üzerinde durulmuştur.

Bu konudaki kendi kanaatimiz ise ilk olarak çatı kavramının -daha önce belirtildiği gibi- “*kılış fiillerinin yüklem olduğu cümlelerde hangi ögenin nasıl bulunacağını belirleyen sistem*” olarak ele alınması ve dönüştülüğün de bu sistemin bir parçası olarak görülmesi yönündedir. Bu açıdan bakıldığında en başta “*Dönüştü çatı, cümlede hangi ögenin istem ve görünümünü belirlemektedir?*” sorusu sorulmalıdır.

Bu soruyu cevaplamak için hem dönüştülük öncesindeki çekirdek cümleye hem de dönüştülükle birlikte ortaya çıkan cümleye bakmak ve bu iki cümleyi birbiriyle karşılaştırmak, önemli bir basamaktır.

Buna göre, ilk olarak *kendini yıka-* ve *yıkan-* örnekleri arasında bir karşılaştırmaya gidilebilir. Bu örnekler, her ne kadar aynı anlamı ifade ediyor olsa da cümledeki öge istem ve görünümleri açısından ele alındığında bir aynılık söz konusu değildir ve bunlar, -kanaatimizce- öncesi ve sonrasını göstermektedir. Yani, “*Çocuk kendini yıkadı.*” gibi bir cümle, dönüştülüğü değil, dönüştülük öncesini yansıtan çekirdek cümledir. Bu cümlenin nasıl bir düzenlemeyle “*Çocuk yıkandı.*” biçimini aldığı ve bu sırada, hangi ögenin nasıl etkilendiği de dönüştülüğün açıklamasıdır.

Bu bağlamda, “*Çocuk yıkandı.*” örneğinde “*öznenin aynı zamanda nesneyi de karşıladığı*” yönünde -yukarıda sözü edilen- mevcut değerlendirmeler, sorumuza bir cevap olarak görülebilir. Bu tür örneklerde ilk olarak “*Çocuk kendini/ vücudunu yıkadı.*” şeklindeki çekirdek cümleye bakıldığında kılış fiilinden oluşan bir yüklem (*yıkadı*) ve bu kılışı gerçekleştiren özne (*çocuk*) dışında, bir nesnenin (*kendini / vücudunu*) de zorunlu olarak cümlede bulunduğu görülür. Özneye gönderimde bulunan bir dönüştülük zamirinden veya iyelik ekli bir isimden oluşan bu nesne, cümle “*Çocuk yıkandı.*” biçimini aldığı anda özneye birlikte ifade edilmiş olur ve dönüştü çatı da işte bu durumda ortaya çıkar. Yani, dönüştü çatıyla birlikte fiilin nesne istemi, özneye aktarılmakta ve böylece, özne kendisi dışında nesneyi de ifade etmektedir. Bu durum, “*Adam övündü.* (<*Adam kendini övdü.*>”), “*Adam gizlendi.* (<*Adam kendini gizledi.*>”), “*Kadın hazırlandı.* (<*Kadın kendini hazırladı.*>)” veya “*Kadın tarandı.* (<*Kadın saçını taradı.*>)” gibi daha birçok örnekte yaygın olarak görülür.

“Çocuk çantayı yükledi.” tipindeki örneklerde de benzer bir sistemin işlediği düşünülebilir. Burada çekirdek cümle, “Çocuk çantayı kendine/sırtına yükledi.” şeklindedir. Bu cümlede yine kılış fiilinden oluşan bir yüklem (yükledi) ve bu kılış gerçekleştiren bir öznenin (çocuk) bulunduğu ve ayrıca, fiilin taban anlamına bağlı olarak bir nesne (çantayı) ve bir dolaylı tümlecin (kendine / sırtına) de bu kez cümleye dâhil olduğu görülür. Farklı olarak, burada dolaylı tümleç, özneye gönderimde bulunan bir dönüşlülük zamirinden veya buna muadil iyelik ekli bir isimden oluşmuştur ve dönüşlülük de işte bu ögenin özneyle birlikte ifade edilmek istenmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Yani, burada da fiilin dönüşlülük öncesindeki dolaylı tümleç istemi, dönüşlülükle beraber özneye aktarılmış olmakta ve bunun sonucunda, özne kendisi dışında dolaylı tümleci de ifade etmektedir. Bu durum, “Adam su dökündü. (< Adam kendine su döktü.)” veya “Kadın kına yakındı. (<Kadın eline kına yaktı.)” gibi örneklerde de gözlenir.

“Kadın bir elbise dikindi.” örneğine bakıldığında “Kadın kendine/ kendisi için bir elbise dikti.” şeklinde bir çekirdek cümleden söz edilebilir. Dolayısıyla, dönüşlülük öncesinde yine kılış fiilinden oluşan bir yüklem (dikti) ve bu kılış gerçekleştiren bir öznenin (kadın) bulunduğu ve ayrıca, bir nesne (bir elbise) ile zarf tümlecini (kendine / kendisi için) cümleye katıldığı görülür. Bu kez zarf tümleci, özneye gönderimde bulunan bir zamirden oluşmuştur ve dönüşlülük de işte bu ögenin özneyle birlikte ifade edilmek istenmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Yani, burada da fiilin dönüşlülük öncesindeki zarf tümleci istemi, dönüşlülükle beraber özneye aktarılmış olmakta ve özne, bu defa kendisi dışında zarf tümlecini de ifade etmektedir. Bu durum, ağızlardan “Adam bir ev yapındı. (< Adam kendine/ kendisi için bir ev yaptı.)” örneğinde de görülür.

O hâlde, tüm bu örneklerde ya nesne ya da tümleç (DT veya ZT) olmak üzere cümledeki bir öge isteminin özneye aktarılması ve özneyle birlikte ifade edilmesi söz konusudur. Bu durum, daha nadir olmak üzere kimi örneklerde ise hem nesne hem de tümleç isteminin özneye aktarılması şeklinde gerçekleşir. Söz gelimi, “Çocuk tepindi.” örneğine bakıldığında buradaki çekirdek cümle de “Çocuk ayağıyla yeri tepti.” şeklinde düşünülebilir. Buna göre, dönüşlülükle beraber nesne (yeri) ve zarf tümleci (ayağıyla) yüzeysel yapıdan kalkmış ve bu iki öge istemi özne tarafından karşılanmış görünmektedir. “Tavuk eşindi. (<Tavuk ayağıyla yeri eşti.)” örneğinde de benzer bir durum söz konusudur.

Bunların dışında kalan örneklere bakıldığında dönüşlülükten değil; ancak, farklı bir işlevden söz edilebilir. Örneğin (midesi) bulan-, (selde) sürüklen-, (yemeklerden) zehirlen-, (sele) kapıl-, (ayağı) burkul- gibi “kendi kendine olma” ifade eden örneklerde kılış fiili, -(I)n- ve -(I)l- eklerini almış olsa da burada bir nesne veya tümleç istemi özneye aktarılmaz. Bunun yerine, söz konusu ekler, fiili bir oluş fiiline dönüştürür ve bu dönüşümle birlikte cümleyi “Yapraklar sarardı.” gibi oluş cümleleriyle aynı düzleme taşır.

Dönüşlülükle ilişkilendirilen diğer fiillerden yetin- ve yaran- gibi daha az sayıdaki örnekte ise tam tersi bir işlevden söz edilebilir. Bu örneklerde -(I)n- eki, üzerine geldiği oluş fiilini kılış fiiline dönüştürmüş görünmektedir. bakın- ve gezin- örneklerinde -(I)n- ekinin birincil işlevi, fiilin kılış tarzı açısından değerlendirilebilir. giyin-, kımıldan-, kıpırdan-, serinlen- gibi örneklerde ise ekin anlam ve sözdizimi boyutunda belli bir fark oluşturmaksızın sadece biçimsel olarak bulunduğu düşünülebilir. Kısaca, dönüşlülük eki olarak görülen eklerin dönüşlülük dışında daha başka işlevlerinin de olması muhtemeldir. Bu eklerin dönüşlülük dışında hangi kategorilere işaret edebileceği de ayrıca sorgulanması gereken bir konudur.

Özetle, dönüşlü çatıdan söz edebilmek için fiilin bir nesne ve/veya tümleç (DT / ZT) isteminin özneye aktarılmış olması gerekir. Bu açıdan ele alındığında dönüşlülük, basitçe öznenin kendisi dışında nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci ögelerinden en az birini daha ifade edebilmesi demektir. Böyle bir tanımlama, “öznenin dönüşlülükte eylemi kendi üzerinde gerçekleştirdiği ve bu eylemden etkilendiği” yönündeki ölçütü reddetmek anlamına gelmez. Tam tersine, dönüşlülükle ilgili her değerlendirmede böyle bir anlam ilgisi gözetilmelidir; ancak, bu anlamın “sözdizimsel boyutta bir nesne veya tümlecin özne içine saklanması” yoluyla ortaya çıktığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

1.1.2. Oldurğan Çatı

Kaynaklarda oldurğan çatıyla ilgili verilen bilgilere bakıldığında ilk dikkat çeken noktalardan biri, Türkçede böyle bir çatı türünün olup olmadığı veya böyle bir adlandırmaya ayrıca ihtiyaç olup olmadığı meselesidir. Buna göre, oldurğan çatının gösterimiyle ilgili üç farklı yaklaşım öne çıkar.

Bunlardan ilki, “oldurğan çatı” şeklinde bir çatı türünün hiç gösterilmemesi yönündedir. Bu yaklaşım doğrultusunda Emre (1945, s. 223-224), Zülfikar (1980, s. 90-91), Koç (1992, s. 118), Atabay vd. (2003, s. 194), Demircan (2003, s. 22-23), Adalı (2004, s. 56-58), Korkmaz (2007a, s. 555), Kerimoğlu (2009, s. 1737), Vural ve Böler (2011, s. 231) ve Deniz Yılmaz (2012, s. 107) gibi kimi araştırmacılar, böyle bir çatıyı ayrıca tanımlamamış ve tüm ilgili örnekleri ettirgenlik bağlamında değerlendirmişlerdir.

İkinci olarak, oldurğan çatı şeklinde bir çatı türünden söz edilmiş; ancak, bu çatıya müstakil bir başlık hâlinde yer verilmemiştir. Bunun bir örneğini ortaya koyan Banguoğlu (1974, s. 417-419) söz konusu çatıya “olduran görünüşü” adlandırmasıyla “ettiren görünüşü” içinde yer vermiştir. Demir (2006, s. 371) benzer şekilde oldurğan çatıyı ettirgen çatı içinde değerlendirmiştir. Demir ve Yılmaz (2003, s. 178-179) bu iki çatıyı birlikte ele almıştır. Bunun dışında, Ediskun (1963, s. 221), Bilgegil (1964, s. 279) ve Gencan (1966, s. 221-223) gibi kimi araştırmacılar da bu çatıya geçişli ve geçişsiz çatıların yanında yer vermişlerdir.

Üçüncü yaklaşım ise oldurğan çatının başlı başına bir çatı türü olarak tanımlanmasına dayanır. Bu yaklaşımı benimseyen Topaloğlu (1989, s. 70, 112), Börekçi (2004, s. 493-494), Delice (2008, s. 79), Bozkurt (2010, s. 69-70), Yücel (2011, s. 293-294), Boz (2012, s. 56-58), Kara (2016, s. 1206), Topaloğlu ve Gürlek (2016, s. 10-11) gibi araştırmacılar da oldurğanlık konusunu ayrı bir başlık hâlinde ele almışlardır.

Tüm bu tercihlerin neye dayandığına bakıldığında yaygın olarak iki önemli hareket noktası dikkat çeker. Bunlardan biri ettirgenlik; diğeri ise geçişlilik. Yani, Türkçede oldurğan çatının yeri ve gösterimiyle ilgili kanaat ne yönde olursa olsun, ettirgen ve oldurğan farkının ne olduğu ve oldurğanlıkla geçişlilik arasında nasıl bir ilginin olduğu gibi soruların bu konuda öne çıktığı görülür.

Buna göre, bu soruların yukarıdaki üç yaklaşım doğrultusunda nasıl cevaplandırıldığıyla ilgili ayrıntılara yönelmek gerekirse ilk olarak oldurğanlık şeklinde bir tanımlamaya ayrıca ihtiyaç olmadığı yönündeki yaklaşım üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bu yaklaşım, temelde oldurğanlığın ettirgenlikten ayrı bir çatı olmadığı kabulüne dayanır. Bu görüşteki Korkmaz (2007b, s. 309) ve Balyemez (2018, s. 67) gibi isimlere göre ettirgenlikte belli eklerle ya geçişli fiillerin geçişlilik özelliği devam ettirilir (*kaz-> kazdır-* gibi) ya da geçişsiz fiiller geçişli hâle getirilir (*başla-> başlat-* gibi). Fiil tabanı ister geçişli ister geçişsiz olsun, sonuçta bu fiiller, aldıkları eklerle aynı duruma gelirler ve aralarında herhangi bir özellik ve anlam farkı kalmaz. Bu nedenle, söz konusu iki durumu ettirgen ve oldurğan şeklinde ayrı ayrı terimlerle karşılamaya gerek yoktur; sadece “ettirgen çatı” terimi kullanılmalıdır.

Oldurğanlığın -başka bir başlık içinde veya müstakil bir çatı türü olarak- tanımlaması yönündeki tercihlere bakıldığında ise fiilin özellikleri, cümle kurgusu ve anlam bakımından bazı farklılıklara dikkat çekildiği görülür. Bu bağlamda öne çıkan hususlar ise şöyle sıralanabilir:

1. *Geçişlilik*, ettirgen-oldurğan ayrımını yapan çalışmalarda da üzerinde en çok durulan özellik olmuş ve hatta, bu özellik bazı tanım cümlelerinin merkezinde yer almıştır. Söz gelimi, Bilgegil (1964, s. 279) ettirgen fiilleri “*Aslında geçişliyken, özel eklerle geçişlilik derecesi artırılmış fiiller*” şeklinde ve oldurğan fiilleri de “*Aslında geçişsizken, özel ekler getirilerek geçişli hâle sokulmuş fiiller*” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım ve ayrıma Ediskun (1963, s. 221), Gencan (1966, s. 221-223), Demir ve Yılmaz (2003, s. 178-179) gibi daha başka araştırmacılar da benzer şekilde yer vermiştir. Topaloğlu (1989, s. 112) ise bu konuda farklı olarak oldurğan çatının bazı geçişli fiillerle de kurulabileceğini belirtmiş ve *yedir-* fiilini örnekler arasında göstermiştir.

2. *Kılış-oluş ayrımı*, fiilin oldurgan çatıda hangi özellikleri gösterdiği konusunda üzerinde durulan bir diğer husus olmuştur. Temel olarak oldurganlığın *sön-*, *parla-*, *büyü-* gibi oluş tabanlı fiillerle kurulup kurulamayacağı sorusuna dayanan bu ölçüt doğrultusunda birbirinden çok farklı görüşlerle karşılaşmak mümkündür. Söz gelimi, Delice (2008, s. 76, 80) genel olarak çatı kategorisini sadece kılış fiillerinin yüklem olduğu cümlelerle sınırlandırmıştır. Buna göre, söz gelimi *güldür-*, *koştur-* gibi örnekler oldurgandır; ancak, *pişir-* ve *kurut-* gibi fiil tabanının oluş ifade ettiği örnekler oldurgan olamaz. Bunlar, oluş fiillerinin kılış fiillerine dönüştürüldüğü *kılışlama* örnekleridir. Kara (2016, s. 1206) oldurganlık eklerinin temel işlevlerinden birinin *geçişsiz-oluş* fiillerini *geçişli-kılış* fiillerine dönüştürmek olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, *pişir-* ve *büyüt-* gibi fiil tabanının oluş ifade ettiği örnekler de oldurgandır. Börekçi (2004, s. 493-494) ise oldurganlığın sadece *sarar-*, *karar-* gibi oluş fiilleriyle kurulabileceği yönünde bir görüş beyan etmiştir. Buna göre, *sarart-* gibi oluşun kılışa dönüştüğü örnekler oldurgandır; *ağlat-*, *çikar-*, *okut-* gibi örnekleri ise ettirgen olarak değerlendirmek gerekir.

3. *Dönüştürülme*, çok yaygın olmamakla birlikte oldurgan çatı bağlamında üzerinde durulan kavramlardan biri olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, temel olarak fiilin ek almadan önce *bin-*, *koş-*, *otur-* gibi “iş kendi üzerinde gerçekleştirme” anlamını mı yoksa *kes-*, *kır-*, *sil-* gibi “iş başka bir nesne üzerinde gerçekleştirme” anlamını mı karşıladığı sorgulanmıştır. Bu farka dikkat çeken Delice (2009, s. 120; 2016, s. 441; 2004b, s. 131) oldurgan çatının bir dönüştürme eki almadığı hâlde dönüştürme anlamını içeren -yani, *eksiz* veya *gizil dönüştürme*- fiillerle yapıldığını ifade etmiştir. Bu tür fiillerin oldurganlık eki almasıyla birlikte, özneye birlikte ifade edilen bir nesne, dolaylı tümlec veya zarf tümlecî öznenen ayrıştırılmakta ve “iş kendi üzerinde değil de bir başkası üzerinde gerçekleştirme” anlamı ortaya çıkmaktadır. Konuya benzer bir açıdan yaklaşan Kırmalı (2024, s. 780; 2025, s. 15-17) da bir kısım kılış fiillerinde hareket yönünün içe dönük olduğunu ve oldurganlık eklerinin de işte bu içe dönük kılış fiillerini dışa dönük bir hâle getirdiğini ifade etmiştir. Buna göre, örneğin (*ata*) *bin-* fiilinde özne kendini ata bindirdiği için hareketin yönü içe dönüktür; (*ata*) *bindir-* fiilinde ise bir başkasını bindirdiği için dışa dönüktür. Buradaki hususu oldurganlığın kısmi bir yönü olarak gören Kara (2016, s. 1206) ise bu konuda oldurganlık eklerinin temel işlevlerinden birinin *geçişsiz-dönüştürme* fiilleri *geçişli-kılış* fiillerine dönüştürmek olduğunu ifade etmiştir.

4. *İki özneli-tek özneli cümle ve yaptırma-sebebe olma anlamları*, ettirgen ve oldurgan ayrımında en sık işaret edilen özellikler arasındadır. Bu konuda Banguoğlu (1974, s. 417-419), Topaloğlu (1989, s. 70, 112), Demir (2006, s. 371), Bozkurt (2010, s. 69-70), Yücel (2011, s. 294), Topaloğlu ve Gürlek (2016, s. 10-11) gibi isimler tarafından dile getirilen yaygın bir görüşe göre ettirgen ve oldurgan çatıda sözdizimi ve anlam bakımından birtakım farklılıklar gözlenir. Buna göre, ettirgen çatıda iki ayrı özne görülür. Bu öznelerden biri diğerine bir iş yaptırır. Örneğin, “*Ali Mehmet’e odunları kırdırdı.*” cümlesinde fiil ettirgendir ve bu cümlede *Ali* iş yaptırmış; *Mehmet* ise yapmıştır. Burada iş yapan özne -A yönelme ekini alır ve “*Kime?*” sorusuyla ortaya çıkar. Oldurgan fiillerin yüklem olduğu cümlelerde ise böyle bir öge bulunmaz. Bunun yerine, tek bir özne görülür. Bu özne, cümlede nesne görevinde olan bir başka kişinin bir iş yapmasını sağlar. Örneğin, “*Ali Mehmet’i güldürdü.*” cümlesinde fiil oldurgandır ve farklı olarak burada özne görevindeki *Ali*, nesne görevindeki *Mehmet*’in gülmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, bu ayrıma göre ettirgenlikte “Yaptıran Özne-Yapan Özne-Nesne-Yüklem” diziminde bir cümle görülürken oldurganlıkta “Özne-Nesne-Yüklem” diziminde bir cümle ortaya çıkmaktadır. Anlamsal olarak da ettirgenlikte “iş başkasına yaptırma” anlamı; oldurganlıkta ise “işin yapılmasını sağlama, neden olma” anlamı gözlenmektedir.

5. *İş kimin yaptığı sorusu*, daha çok ettirgen çatıda görülen *yaptıran özne-yapan özne* ayrımı çerçevesinde öne çıkmış olsa da oldurganlık bağlamında da göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda, “*Ahmet Mehmet’i güldürdü.*” gibi bir cümlede *Mehmet*’i ögesinin -yukarıda belirtildiği gibi- nesne olup olmadığı yönünde sorgulamalar karşımıza çıkar. Konuya bu açıdan yaklaşan araştırmacılardan Boz (2012, s. 57-58) söz konusu ögenin yüzeysel yapıda nesne olduğunu, derin yapıda ise mantıkça özneyi ifade ettiğini belirtmiştir. Üstünoğlu (2012, s. 12)

“*Bakıcı çocuğu uyuttu.*” cümlesinde *bakıcı* ögesinin yaptıran kimliğiyle özne; *çocuğu* ögesinin de yapan kimliğiyle özne olduğunu ifade etmiştir. Kara (2016, s. 1208) da “*(...) çocuğu yeni uyuttum.*” gibi bir cümlede yapan öznenin -yani, uyuyanın- nesneye dönüştüğüne yönelik açıklamalara yer vermiştir.

Tüm bu görüş ve değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda şu ikili örnek tiplerinin öne çıktığı ve konuyla ilgili meselelerin temelde bu örnek grupları etrafında döndüğü ifade edilebilir:

1. Kimi örneklerde fiil tabanı geçişlidir: *kır-, sil-, yıka-; ye-, iç-, yut-* gibi. Kimi örneklerde ise fiil tabanı geçişli değildir: *dur-, gez-, yüz-; yağ-, çürü-, parla-* vb.

2. Kimi örneklerde fiil tabanı bir kılış ifade etmektedir: *kır-, sil-, yıka-; ye-, iç-, yut-; dur-, gez-, yüz-* gibi. Kimi örneklerde ise fiil tabanında kendi kendine oluş söz konusudur: *yağ-, çürü-, parla-* vb.

3. Kimi örneklerde fiil tabanı, öznenin kendine dönük, kendi üzerinde veya kendini etkileyecek şekilde gerçekleştirdiği eylemlerden oluşur: *dur-, gez-, yüz-; ye-, iç-, yut-* gibi. Kimi örneklerde ise fiil tabanında öznenin herhangi bir nesne üzerinde gerçekleştirebileceği eylemler görülür: *kır-, sil-, yıka-* gibi.

Bu durumda, yukarıdaki fiil tabanları üzerine gelen *-Dir-, -Ar-, -(I)r-, -(I)t-* eklerinin her zaman aynı işlevi gösterip göstermediği sorusu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bu fiillerin söz konusu ekleri almasıyla birlikte “*Ali Mehmet’e odunları kırdırdı.*” veya “*Ali Mehmet’i güldürdü.*” şeklinde iki ayrı cümle gözlenmekte ve bu da aradaki sözdizimsel farklılıkların bir ayrıma işaret edip etmediği sorusunu beraberinde getirmektedir. Tüm bu sorular ve olası cevapları ise sonuçta oldurganlık konusundaki kabul ve kanaatlere -kaynaktan kaynağa değişen ölçülerde- yön vermiş görünmektedir.

Buradaki ayrımlardan hangisinin veya hangilerinin daha belirleyici olduğu konusunda kanaatimizce izlenmesi gereken yol ise -daha önce de belirtildiği gibi- genel olarak çatı kategorisine bakış açısını değiştirmekten geçmektedir. Buna göre, ilk olarak bu çalışmada çatının “kılış fiillerinin yüklem olduğu cümlelerde hangi ögenin nasıl bulunacağını belirleyen sistem” olarak tanımlandığını tekrar etmek gerekir. Bu sistemin bir parçası olan oldurganlığı tanımlamak için de “Oldurgan çatı, cümledeki öge istem ve görünümünü nasıl etkilemektedir?” sorusuyla başlanabilir.

Bu doğrultuda, sadece oldurganlıkla beraber ortaya çıkan cümleyi değil, aynı zamanda oldurganlık öncesindeki çekirdek cümleyi de göz önünde bulundurmak yön gösterici olacaktır.

Bunun için ilk olarak geçişli fiillerin yüklem olduğu “*Ahmet odunları kırdı.*” gibi bir cümle üzerinde kısaca durulabilir. Bu tip cümlelerde her zaman kılış fiilinden oluşan bir yüklem (*kırdı*), kılışı gerçekleştiren bir özne (*Ahmet*) ve öznenin fiili üzerinde gerçekleştirdiği bir nesne (*odunları*) dikkat çeker. Fiile *-Dir-, -Ar-, -(I)r-* veya *-(I)t-* ekinin getirilmesi durumunda ise *-A* yönelme ekini almış ikinci bir özne (*Mehmet’e*) cümleye katılır. Böylece, cümle “*Ahmet Mehmet’e odunları kırdırdı.*” biçimini alır ve “bir öznenin diğer bir özneye işi yaptırdığı” yönünde bir anlam ortaya çıkar. Burada gelişen çatı, ettirgenliktir ve bu konuda zaten bir ihtilaf da yoktur.

Asıl tartışma konusu olan “geçişsiz fiillere” bakıldığında ise bu grupta ele alınan fiillerin ilk bakışta iki türlü olduğu düşünülebilir. Bunlardan birincisi *dur-, yürü-, koş-* gibi kılış fiilleri ve ikincisi de *sön-, parla-, kuru-* gibi oluş fiilleridir. Dolayısıyla, burada “*Ahmet durdu.*” ve “*Ateş söndü.*” gibi kılış veya oluş ifade eden iki tür cümleden söz edilebilir.

Bunlardan ilk olarak “*Ahmet durdu.*” gibi cümlelere bakıldığında tıpkı “*Ahmet odunları kırdı.*” cümlesinde olduğu gibi yine kılış fiilinden oluşan bir yüklem (*durdu*) ve kılışı gerçekleştiren bir özne (*Ahmet*) görülür. Farklı olarak bu kez görünürde bir nesne yoktur. Bununla birlikte, tam bu noktada hatırlamak gerekirse “*Ahmet yıkandı.*” cümlesinde de görünürde bir

nesneye rastlanmaz; çünkü, (*kendini*) *yıka-* fiiline *-(I)n-* dönüşlülük ekinin getirilmesiyle birlikte özne, nesnesini de karşılamaya başlamış ve böylece, “iş kendi üzerinde gerçekleştirme” anlamı ortaya çıkmıştır. İşte benzer şekilde bu anlam, “*Ahmet durdu.*” cümlesinde de gözlenmektedir. Her ne kadar bir dönüşlülük eki almamış olsa da *dur-* fiilini gerçekleştiren bir özne, bu fiili kendi üzerinde uygular. Yani, kendi kendini durdurur. Bu durumda, *yıkan-* ve *dur-* fiilleri arasında anlamca ortak bir nokta karşımıza çıkmaktadır. Her ikisinde de öznenin işi kendi üzerinde gerçekleştirmesi söz konusudur. Farklı olarak bu anlam, *yıkan-* fiilinde dönüşlülük ekine bağlı olarak ortaya çıkarken *dur-* fiilinde zaten mevcuttur. Bu tür fiilleri -yukarıda da belirtildiği gibi- Delice (2016, s. 441) *gizil* veya *eksiz dönüşlü fiiller*; Kırmalı (2025, s. 15-17) da *içe dönük fiiller* olarak ele almıştır. Demircan (2003, s. 112-114), Boz (2021, s. 954-956), Üstünova (2021b, s. 1938) ve Arslan (2022, s. 226-236) gibi kimi araştırmacılar ise benzer şekilde bazı fiillerde *sözlüksel dönüşlülükten* söz etmiş ve bu bağlamda, Üstünova (2021, s. 1938) *yıkan-* fiili ile Doğu Anadolu Ağzlarında kullanılan *çim-* fiili arasındaki eş değerliliğe işaret etmiştir. *yıkan-* (< *kendini yıka-*) fiiliyle aynı anlama gelen bu *çim-* fiili de sözünü ettiğimiz fiillerin aslında tipik bir örneği olarak görülebilir. Kısaca, burada kastettiğimiz fiiller, bir dönüşlülük eki almadan “iş kendi üzerinde uygulama” anlamını karşılayan veya başka bir ifadeyle, anlamca dönüşlü olan fiillerdir. *gez-*, *koş-*, *yürü-*, *bas-*, *kıpırda-*, *kımılda-*, *otur-*, *yüz-*, *uç-*, *uyu-*, *gül-*, *ağla-*, *bin-*, *dön-*, *göç-*, *geç-*, *kaç-* vb. fiiller bu tür fiillere birer örnek olarak görülebilir.

Buna göre, “*Ahmet odunları kırdı.*” ve “*Ahmet durdu.*” cümleleri karşılaştırılırsa bu iki cümle arasındaki temel fark, aslında geçişlilikle ilgili değildir. “*Ahmet odunları kırdı.*” cümlesinde özne, işi kendisi dışında başka bir nesne üzerinde gerçekleştirir. “*Ahmet durdu.*” cümlesinde ise kendi üzerinde uygular. O hâlde, *kır-* fiilinde anlamsal dönüşlülük yoktur; *dur-* fiili ise anlamca dönüşlü bir fiildir.

Aradaki bu fark, kanaatimizce *kır->kırdır-* örneğinde ettirgen çatının ortaya çıkmasına karşılık, *dur->durdur-* örneğinde farklı bir çatının geliştiğinin işaretidir ve bu çatı da -yaygın terimle- *oldurgan* olarak adlandırılabilir. Buna göre, oldurgan çatıyla ilgili söylenebilecek ilk şey, anlamca dönüşlü kılış fiillerine *-Dir-*, *-Ar-*, *-(I)r-* veya *-(I)t-* ekinin getirilmesiyle ortaya çıktığıdır. Buna bağlı olarak “*Ahmet Mehmet’i durdurdu.*” şeklini alan cümle kurgusu da bu çatının diğer belirgin özellikleri arasında sayılabilir.

O hâlde, “Oldurgan çatı, cümlede hangi ögenin istem ve görünümünü belirlemektedir?” sorusuna bir cevap bulmak için en başta “*Ahmet durdu.*” cümlesinin nasıl bir düzenlemeyle “*Ahmet Mehmet’i durdurdu.*” biçimini aldığını sorgulamak gerekir.

“*Ahmet durdu.*”, “*Ahmet kımıldadı.*”, “*Ahmet yürüdü.*” gibi bu tür cümlelerde -yukarıda belirtilen- dönüşlülük anlamı, dönüşlülükle ilgili bir özelliğe daha işaret eder. Bu özellik, öznenin aynı zamanda kendi kendinin nesnesi olmasıyla ilgilidir. Yani, “*Ahmet durdu.*” cümlesinde özne, kendini hareketsiz bir hâle getirmiştir. “*Ahmet kımıldadı.*” cümlesinde özne, kendini hareket ettirmiştir. “*Ahmet yürüdü.*” cümlesinde özne, attığı adımlarla kendi kendini ilerletmiştir. Dolayısıyla, nasıl ki “*Ahmet yıkandı.*” cümlesinde özne yüzeysel yapıda ayrıca görünmeyen bir nesneyi de ifade ediyorsa benzer şekilde “*Ahmet durdu.*” cümlesinde de öznenin böyle bir nesneyi içerdiği düşünülebilir. Başka bir ifadeyle, “*Ahmet durdu.*” cümlesinde öznenin içinde özneye bütünleşmiş bir nesne vardır.

İşte bu özelliklerdeki bir cümlede yüklemi oluşturan fiile *-Dir-*, *-Ar-*, *-(I)r-* veya *-(I)t-* eki getirildiğinde bu ekler, özneye birlikte ifade edilen bu nesnenin öznenin ayrışmasını sağlamaktadır: “*Ahmet kendini durdurdu.*” gibi. Bu ayrışmanın ardından *kendini* şeklinde bir nesne açığa çıkmakta ve bu nesneyi de aynı dizisellik içinde başka bir nesneyle değiştirmek mümkün hâle gelmektedir: “*Ahmet Mehmet’i durdurdu.*” gibi. Bu durumda, oldurganlık, anlamca dönüşlü fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özneye birlikte ifade edilen nesnenin durumunu yeniden düzenlemektedir. Yani, *kendini* şeklindeki bu nesneyi öznenin ayırıp başka bir nesneyle değiştirmenin önünü açmaktadır.

Özne ve nesne arasında görülen bu ayrışma, benzer bir işlemin özne ve tümleş (DT veya ZT) arasında da gerçekleşip gerçekleşmediği sorusunu akla getirmektedir. Bunu anlamak için de *ye-*, *iç-*, *yut-*, *dinle-* gibi hem nesne alabilen hem de anlamca dönüşlü olan fiillere bakılabilir. Bu tür fiillerin yüklem olduğu “*Ahmet çorbayı içti.*” gibi bir çekirdek cümle incelendiğinde kılış fiilinden oluşan bir yüklem (*içti*), bu kılışı yine kendi üzerinde gerçekleştiren bir özne (*Ahmet*) ve ayrıca, bu kez farklı olarak bir nesne (*çorbayı*) dikkat çeker. Burada nesnenin varlığı, bu kez özneyle birlikte başka bir ögenin ifade ediliyor olabileceğini düşündürmektedir. Böyle bir öge varsa fiile oldurganlık eki getirildiğinde bu ögenin öznenen ayrışarak açığa çıkması gerekir. Buna göre, *iç-* fiiline *-(I)r-* eki getirildiğinde “*Ahmet kendine çorbayı içirdi.*” şeklinde ifade edilebilecek bir ayrışmanın olduğu görülür. Yani, bu kez *kendine* şeklinde bir tümleş açığa çıkar. Bu durumda, “*Ahmet çorbayı içti.*” gibi bir cümlede de öznenin aynı zamanda bir tümleci karşıladığı veya bir başka ifadeyle, öznenin içinde saklı bir tümlecin olduğu düşünülebilir. Fiile getirilen oldurganlık eki de işte bu tümlecin öznenen ayrışarak açığa çıkmasını ve aynı dizisellik içinde yerini başka bir tümlece bırakmasını sağlamaktadır: “*Ahmet Mehmet’e çorbayı içirdi.*” gibi.

Bu cümle, oldurgan çatılı cümlelerin her zaman Özne-Nesne-Yüklem diziminde olmayabileceğini de göstermektedir. Yani, oldurgan çatılı bir cümle yaygın olarak “*Ahmet Mehmet’i durdurdu.*” biçiminde görülsede “*Ahmet Mehmet’e çorbayı içirdi.*” biçiminde de karşımıza çıkabilir. Bu durum, öznenen ayrıştırılan ögenin bir nesne veya tümleş olmasına göre değişmektedir. Öznenen ayrıştırılan öge bir nesneyse “*Ahmet Mehmet’i durdurdu.*” tipinde cümleler ortaya çıkar. Öznenen ayrıştırılan ögenin bir tümleş olması durumunda ise cümle, “*Ahmet Mehmet’e çorbayı içirdi.*” biçiminde olacaktır.

Bu durumda, “*Ahmet Mehmet’e çorbayı içirdi.*” cümlesini “*Ahmet Mehmet’e odunları kırdırdı.*” gibi ettirgen çatılı cümlelerle karıştırmamak gerekir. Cümle kurgusu her ne kadar aynı gibi görünse de burada söz konusu cümleleri üreten dinamikler, aslında çok farklıdır. En temel fark, *iç-* ve *kır-* fiilleri arasındadır. *iç-* fiili anlamca dönüşlü bir fiildir. *kır-* fiilinde ise bir dönüşlülük anlamı söz konusu değildir. Bu durumda, *iç-* fiili *-(I)r-* ekini aldığıda oldurganlık; *kır-* fiili *-Dir* ekini aldığıda ettirgenlik ortaya çıkar. *içir-* fiilinde oldurganlıkla beraber öznenin içinde zaten var olan bir tümleş, öznenen ayrışarak açığa çıkar. *kırdır-* fiilinde ise ettirgenlikle birlikte yeni bir özne, cümleye dâhil olur. Dolayısıyla, “*Ahmet Mehmet’e çorbayı içirdi.*” cümlesinde *Ahmet*, cümlelerin tek öznesidir. *Mehmet’e* şeklindeki öge ise aynı dizisel bağıntı içinde öznenen ayrışan *kendine* tümlecinin yerine gelmiş bir tümleşdir. Buna karşın, “*Ahmet Mehmet’e odunları kırdırdı.*” cümlesinde *Ahmet* yaptırıcı özne; *Mehmet’e* ise yapan öznedir.

Tüm bunların dışında, son olarak oluş ifade eden örneklerle de kısaca değinmek, konunun sınırlarını çizebilmek bakımından yerinde olacaktır. Buraya kadar incelenen örneklerde -ekten önce ve sonra- bir kılış ifadesi söz konusudur. Bunun yanında, bir de *sön-> söndür-* gibi fiilin ekten önce oluş ve ekten sonra kılış ifade ettiği örnekler vardır. Bu örnekler, yukarıdaki örneklerden birçok açıdan ayrılır. En başta *sön-* gibi bir fiil, ekten önce bir kılış ifade etmediği için bu kılışı gerçekleştiren bir özneyi de istemez. Bu durumda, ne öznenin eylemi kendi üzerinde uygulaması gibi bir anlamdan ne de öznenen ayrıştırılabilecek bir nesne veya tümleşten söz edilebilir. Bu da sonuçta yukarıda sözü edilen oldurgan çatı örnekleriyle aynı şartların sağlanmadığını gösterir.

Bu durumda, *sön-*, *para-*, *sol-*, *kuru-*, *çürü-*, *sarar-* gibi oluş fiillerine getirilen *-Dir-*, *-Ar-*, *-(I)r-*, *-(I)t-* eklerinin nasıl bir işlev gösterdiği ve buna bağlı olarak “*Ahmet ateşi söndürdü.*” gibi örneklerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği gibi sorular ortaya çıkmaktadır. Bu konuda -daha önce de belirtildiği gibi- çatı eki olarak bilinen eklerin sadece çatı kategorisine özgü işlevler göstermediği kanaatindeyiz. Söz konusu eklerin yaygın işlevlerinden biri de kılış ve oluş fiilleri arasında geçişleri sağlamaktır. Buna göre, *-(I)l-* ve *-(I)n* ekleri edilgen veya dönüşlü; *-(I)ş-* eki de işteş çatı oluşturmak haricinde genellikle kılış tabanlı fiilleri oluş fiillerine dönüştürür: *kas-> kasıl-*, *mayala-> mayalan-*, *düzle-> düzleş-* gibi. *-Dir-*, *-Ar-*, *-(I)r-*, *-(I)t-* ekleri de oluş tabanlı fiilleri kılış fiillerine dönüştürür: *para-> parlat-*, *sol->soldur-*, *piş-> pişir-* gibi.

Bu çerçevede, “*Ahmet ateşi söndürdü.*” cümlesi ele alınırsa böyle bir cümle, ancak “*Ahmet odunları kırdı.*” cümlesiyle aynı düzlemde değerlendirilebilir. Burada *sön-* fiiline *-Dir-* ekinin getirilmesiyle tıpkı *kır-* fiili gibi geçişli bir kılış fiili elde edilmiştir. Bu durum, *kır-* fiili etrafında oluşan çekirdek cümlelerin bir benzerinin *söndür-* fiili etrafında da oluşmasını sağlar. Böylece, nasıl ki “*Ahmet odunları kırdı.*” cümlesi “*Ahmet Mehmet’e odunları kırdırdı.*” şeklinde ettirgen veya “*Odunlar kırıldı.*” şeklinden edilgen yapılabiliyorsa benzer şekilde, “*Ahmet ateşi söndürdü.*” cümlesi de artık “*Ahmet Mehmet’e ateşi söndürttü.*” şeklinde ettirgen veya “*Ateş, söndürüldü.*” şeklinde edilgen yapılabilir. Kısaca, diğer tüm çatılar gibi oldurgan çatıda da tabandaki fiilin mutlaka bir kılış ifade etmesi, etmemesi hâlinde ise bu fiilin önce kılış fiiline dönüştürülmesi gerekir.

Özetle, oldurganlıktan söz edebilmek için özneye bütünleşik bir nesne veya tümlecin öznenen ayrılmış ve yerini aynı dizisellikte başka bir nesne veya tümlece bırakmış olması gerekir. Bu açıdan bakıldığında oldurganlık, -daha önce Delice (2009, s. 120) tarafından ortaya konan oldurganlık tanımıyla da paralel şekilde- “fiilin anlamsal boyutta zaten var olan nesne veya tümleç istemini açığa çıkararak cümlede görülür hâle getiren bir çatı türü” olarak tanımlanabilir. Bir kılış ifade eden ve dönüşlülük anlamı içeren fiillere oldurganlık eklerinin getirilmesiyle ortaya çıkan bu çatı, söz konusu tüm işlemlerin sonucunda “öznenin işi artık kendi üzerinde değil, bir başkası üzerinde uyguladığı” yönünde bir anlam vermektedir.

2. Dönüslü ve Oldurgan Çatının Karşılaştırılması

Dönüslü ve oldurgan çatıyla ilgili yukarıdaki başlıklarda yer verilen gözlemler karşılaştırıldığında şu iki nokta öne çıkmaktadır:

1. Dönüslülük öncesinde “*Ahmet kendini/ vücudunu yıkadı.*” gibi bir çekirdek cümle vardır ve bu cümle, dönüslülükle beraber “*Ahmet yıkandı.*” biçimini alır. Yani, fiilin dönüslülük öncesindeki nesne istemi, dönüslülükle birlikte özneye aktarılır. Böylece, özne aynı zamanda nesneyi de ifade etmeye başlar veya bir başka ifadeyle, nesne özneye bütünleşmiş olur. Oldurganlıkta ise öncesinde “*Ahmet durdu.*” gibi bir çekirdek cümle vardır ve bu cümle, oldurganlıkla birlikte “*Ahmet (kendini>) Mehmet’i durdurdu.*” biçimi alır. Yani, bu kez fiil çatıya girmeden önce özneye bütünleşik bir nesne vardır ve işte oldurganlık da bu nesnenin öznenen ayrışmasını sağlamaktadır. Bu ayrışmayla birlikte, *kendini* şeklinde bir nesne açığa çıkar ve bu nesne, artık öznenen bağımsızlaştığı için yerini *Mehmet’i* gibi aynı dizesel bağıntıda başka bir nesneye bırakabilir.

2. Dönüslülük öncesindeki çekirdek cümle, “*Ahmet kendine/ sırtına çantayı yükledi.*” veya “*Ahmet kendine/ kendi için bir elbise dikti.*” şeklinde de olabilir. Bu tür cümleler ise dönüslülükle birlikte “*Ahmet çantayı yükledi.*” ve “*Ahmet bir elbise dikindi.*” biçimini alır. Yani, fiilin dönüslülük öncesindeki tümleç istemi, dönüslülükle birlikte özneye aktarılır. Böylece, özne aynı zamanda tümleci de ifade etmeye başlar veya bir başka ifadeyle, tümleç özneye bütünleşmiş olur. Oldurganlıkta ise -buna karşılık- çekirdek cümle “*Ahmet çorabayı içti.*” şeklinde olabilir ve bu cümle, oldurganlıkla birlikte “*Ahmet (kendine>) Mehmet’e çorabayı içirdi.*” biçimini alır. Yani, bu kez fiil çatıya girmeden önce özneye bütünleşik bir tümleç vardır ve işte oldurganlık da bu tümlecin öznenen ayrışmasını sağlamaktadır. Bu ayrışmayla birlikte, *kendine* şeklinde bir tümleç açığa çıkar ve bu tümleç, artık öznenen bağımsızlaştığı için yerini *Mehmet’e* gibi aynı dizesel bağıntıda başka bir tümlece bırakabilir.

O hâlde, basitçe ifade etmek gerekirse bir nesne veya tümleç (DT/ ZT), özneye bütünleştiğinde dönüslü çatı; öznenen ayrıştığında ise oldurgan çatı söz konusudur. Buradaki nesne veya tümleç (DT/ ZT), özneye gönderimde bulunan *kendini*, *kendine* gibi zamirlerden veya bazen bunlara muadil iyelik ekli isimlerden oluşur. Bu öğelerin özneye bütünleşmesi veya öznenen ayrışması, yalnızca kılış fiillerine getirilen belli eklerle sağlanır. Bütünleşme -yani, dönüslülük- kılış fiilinin nesne veya tümleç isteminin özneye aktarılmasını sağlar. Ayrışma -yani, oldurganlık- ise kılış fiilinin zaten mevcut olan ve özneye saklı duran nesne veya tümleç istemini açığa çıkarır ve bunu aynı dizesel bağıntı içinde yer alan alternatif öğelerle görülür hâle getirir.

Tüm bu işlemler sonucunda her iki çatıda da belli anlamsal özellikler ortaya çıkar. Bu özellikler de şöyle karşılaştırılabilir:

1. Dönüslü çatıda “iş kendi üzerinde gerçekleştirme” anlamı söz konusudur. Oldurğanlıkta ise “iş artık kendi üzerinde değil de bir başkası üzerinde gerçekleştirme” anlamı gözlenir.

2. Dönüslü çatıda kılış fiili, ek aldıktan sonra dönüslülük anlamını kazanır. Oldurğanlıkta ise kılış fiili, dönüslülük anlamına ek almadan önce sahiptir ve bu anlam, oldurğanlık ekiyle birlikte “iş kendi üzerinde gerçekleştirme”ten “bir başkası üzerinde gerçekleştirme”ye evrilir.

Yukarıdaki karşılaştırmalar göz önünde bulundurulduğunda dönüslü ve oldurğan çatı arasında bir karşıtlık ilişkisinin olduğu gözlemlenmektedir. Yani, dönüslü çatıda gerek öge istem ve görünimleri açısından gerekse anlam bakımından her ne gözleniyorsa bunun tam tersini oldurğanlık için ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla, dönüslü ve oldurğan çatı, birbirinin karşıtıdır.

Sonuç ve Öneriler

Türkçede oldurğan çatıyı anlamak ve anlatmak için bu çatıya geçişlilik ve ettirgenlik yerine dönüslülük üzerinden bakılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında oldurğanlığın dönüslü çatının karşıtı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu karşıtlık ilgisi, mevcut çatı tanımlarıyla fark edilemez. Bunun için en başta çatı kategorisine bakış açısını değiştirmek gerekir. Çatı, bir cümlede hangi ögenin nasıl bulunacağını belirleyen kategori olarak ele alınmalı ve bu bağlamda, fiilin sadece özne ve nesneyle değil, tümleçler de dâhil olmak üzere cümledeki tüm zorunlu ögelerle olan ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında bir ögenin cümleye katılımını ve cümledeki görünümünü yalnızca kılış fiillerinin belirleyebildiği, oluş fiillerinin ise böyle bir belirleyici rolünün olmadığı ve bir oluş fiilinin belli bir öge istemi gösterebilmesi için önce kılış fiiline dönüştürülmesi gerektiği görülür. Bu da çatının yalnızca kılış fiillerinin yüklem olduğu cümlelerde ortaya çıktığı anlamına gelir. İşte aradaki bu farklılık da göz önünde bulundurulduğunda çatı kategorisi için “kılış fiillerinin yüklem olduğu cümlelerde öge istem ve görünümünü belirleyen dizge” şeklinde bir tanımlama uygun görünmektedir.

Buna göre, çatının alt başlıkları tanımlanırken başlangıç noktası, “Bu çatı, cümledeki hangi öge istem ve görünümünü belirlemektedir?” sorusu olmalı ve tüm çatı türleri bu sorunun cevabına göre tanımlanmalıdır. Dönüslü ve oldurğan çatılar da işte bu bağlamda ele alındığında arada bir karşıtlık ilgisinin olduğu görülmektedir. Bu karşıtlık, bir nesne veya tümlecin özneye bütünleşmesi veya öznenin ayrışması şeklinde tezahür eder. Dönüslülükte “kılış fiiline bir dönüslülük ekinin getirilmesine bağlı olarak bir nesne veya tümlecin özneye bütünleştiği” görülür. Oldurğanlıkta ise -tam tersine- “kılış fiiline bir oldurğanlık ekinin getirilmesine bağlı olarak öznenin içinden bir nesne veya tümlecin çıkarıldığı ve bu ögelerin daha sonra eş dizesel bir alternatif ögeyle değiştirildiği” görülür. Dönüslü ve oldurğan çatının bir anlamda gramerini ortaya koyan bu karşıtlık ilişkisinin neticesinde, dönüslülükte “iş kendi üzerinde gerçekleştirme” anlamının görülmesine karşılık, oldurğanlıkta “iş artık kendi üzerinde değil, bir başkası üzerinde gerçekleştirme” anlamının ortaya çıktığı da dikkat çeker.

Tüm bu işlemler, fiilin sadece geçişlilik bakımından gösterdiği özellikler göz önünde bulundurularak açıklanamaz. Aynı eklerin kullanılıyor olmasının haricinde, oldurğanlığın ettirgenlikle hiçbir ortak noktasının olmadığını da ayrıca belirtmek gerekir. Kısaca, Türkçede çatı konusunun en karmaşık başlıklarından biri olan oldurğanlıkla ilgili soru işaretlerini gidermek ve bu çatıda ne olduğunu tam anlamıyla ortaya koyabilmek için genel kabullerin dışında bir açıklamaya ihtiyaç vardır. Bu açıdan, konunun “dönüslü ve oldurğan çatı arasındaki karşıtlık ilgisi” bağlamında ele alınması önerilmektedir.

Kaynakça

- Adalı, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Aksan, D. (1995). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arslan, A. (2022). Türkiye Türkçesinde dönüşlü çatının oluşum yöntemleri. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 8(17), 226-240.
- Atabay, N., Özel, S. ve Kutluk, İ. (2003). *Sözcük türleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Balyemez, S. (2018). *Dil bilgisi üzerine açıklamalar*. Ankara: Pegem Akademi.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgegil, K. (1964). *Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bilgin, M. (2006). *Anlamdan anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Boz, E. (2012). *Türkiye Türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi (tasnif denemesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2021a). Dilbilgisel ulamların biçimsözdizimsel işaretleyicileri: çatı ulamı örneği. E. Boz ve F. Karademir (Ed.), *Prof. Dr. Saadettin Özçelik armağanı* içinde (s. 95-101). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2021b). *Türkiye Türkçesinde çatı ulamının sözlüksel işaretleyicileri*. VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Bozkurt, F. (2010). *Türkçenin abc'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Börekcı, M. (2004). *Türkçe öğretimi bakımından çatı kavramı*. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Delice, H. İ. (2002). Yüklemler olarak Türkçede fiil. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*: 26(2), 185-212.
- Delice, H. İ. (2007). *Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi*. 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Delice, H. İ. (2008). *Sözcük türleri*. Sivas: Asitan Yayıncılık.
- Delice, H. İ. (2009). Oldurgan çatı işlev açısından nasıl tanımlanmalıdır? *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 33(1), 107-120.
- Delice, H. İ. (2016). *Türk dilinde eksiz dönüşlü çatı*. I. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi - İnsan ve Toplum Bilimleri, IBAD, Madrid, İspanya.
- Delice, H. İ. (2021). Türkiye Türkçesinde görüngü fiilleri ve görüngü ekleri. E. Boz ve F. Karademir (Ed.), *Prof. Dr. Saadettin Özçelik armağanı* içinde (s.170-194). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Delice, H. İ. (2024a). Türkçede etken çatı. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 1-8. <https://doi.org/10.30563/turklad.1482363>
- Delice, H. İ. (2024b). Türkçede geçişsiz çatı. A. Akar, O. Balci ve A. T. Doğan (Ed.), *Doğu Türkçesinden batı Türkçesine bir ömür: Prof. Dr. Bilal Yücel armağanı* içinde (s.129-136). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2003). *Türk dili el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demir, T. (2006). *Türkçenin dilbilgisi*. Ankara: Kurmay Yayınları.
- Demircan, Ö. (2003). *Türk dilinde çatı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

- Deniz Yılmaz, Ö. (2012). Türkçe kelime çekimi dizgesi ulamları üzerine: fiil çekimi ulamları. *Dil Araştırmaları* 11(11), 105-129.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi modern Türk dil bilgisi çalışmalarının kapsamlı ilk örneği* (A. Benzer, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ediskun, H. (1963). *Yeni Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Emre, A. C. (1945). *Türk dilbilgisi Türkçenin bugünkü ve geçmişteki gelişmeleri üzerine gramer denemesi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Gencan, T. N. (1966). *Dilbilgisi*. İstanbul: Ahmet Sait Basımevi.
- Grunina, E. A. (1997). Fiil çatısı üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 45(1997), 195-213.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hirik, S. (2021). Türkçede çatı kavramı ve çatı değiştirimi. K. Azılı, İ. Kekevi ve H. Gökçe (Ed.), *Oğuz bitig modern ve tarihsel Oğuzca üzerine araştırmalar* içinde (s. 260-283). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2013). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kara, F. (2016). Oldurganlık ve ettirgenlik çatı eklerinin işlevleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 5(3), 1204-1215.
- Kerimoğlu, C. (2009). Türkiye Türkçesinde ettirgenlik. *Turkish Studies*, 4(8), 1734-1745. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1017>
- Kırmalı, M. F. (2024). *Tarihsel arka planı ile Türkiye Türkçesinde çatı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Kırmalı, M. F. (2025). Çatı ulamına yenilikçi bir yaklaşım denemesi. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları*, 10(10), 12-31. <https://doi.org/10.48147/dada.1614042>
- Koç, N. (1992). *Açıklamalı dilbilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2007a). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007b). Türkiye Türkçesinde fiil çatıları üzerine görüşler. *Türk Dili üzerine araştırmalar III* içinde (s. 307-313). Ankara: TDK Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London, New York: Routledge.
- Kornfilt, J. (2001). Local and long-distance reflexives in Turkish. P. Cole, G. Hermon ve C.T. J. Huang (Ed.), *Syntax and Semantics Long-distance reflexives* içinde (s. 197-226), Brill.
- Koşaner, Ö. (2005). *Türkçede dönüşlü yapıların biçim-sözdizimsel özellikleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Topaloğlu, A., ve Gürlek, M. (2016). *Türkçede fiiller ve çatılar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Üstünova, K. (2012). Geçişlilik-geçişsizlik nitelikleri değişken olabilir mi?. *Turkish Studies*, 7(2), 7-14. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3111>
- Üstünova, K. (2016). Biçimleri aynı işlevleri ve kategorileri farklı eklere yönelik bir inceleme. *Turkish Studies*, 11(10), 681-692. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9584>
- Üstünova, K. (2021). *Sözlüksel çatı-söz dizimsel çatı ayrımı*. IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bilge Tonyukuk Anısına, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Vural, H. ve Böler, T. (2011). *Ses ve şekil bilgisi*. Ankara: Kesit Yayınları.

- Yılmaz, E. (2001). Türkiye Türkçesinde ikili çatı sorunu ve bunun öğretimi ile ilgili meseleler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 49(2001), 250-289.
- Yücel, B. (2011). Türkiye Türkçesinde fiil çatıları. *Türk gramerinin sorunları* içinde (s. 268-314). Ankara: TDK Yayınları.
- Zülfikar, H. (1980). *Yabancılar için Türkçe dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.